

2. Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.: версія Ігоря Сердюка¹

Якщо від книги Тетяни Таїрової-Яковлевої віє романтизованим оптимізмом, то в книзі Ігоря Сердюка панує інший настрій. Тут постає «тотально патріархальне суспільство»², тут на першому плані соціальні «низи» («простолюди») – включаючи сиріт, байстрюків, жебраків, учнів-ремісників, безпритульних. Тут завжди поруч нещасний випадок і смерть. Не можна сказати, що кожен цих двох істориків знає лише один бік життя суспільства. Т.Таїрова-Яковлева, яка свідомо залишається в межах XVII ст., є автором низки ретельних досліджень про воєнно-політичну колотнечу від Хмельницького до Мазепи з її нескінченними інтригами, поразками, жертвами, нестабільністю, політичною безвихіддю, зрадами, розчаруваннями. Добре знаючи цей, «важкий», бік життя українського суспільства ранньомодерної доби, дослідниця, очевидно, відчула необхідність врівноважити картину поглядом «зсередини». Одночасно Ігор Сердюк, прагнучи всебічності в характеристиці суспільства XVIII ст., інтуїтивно знаючи про «світлий» бік життя, змушений розплутувати похмурі приватні історії, зафіксовані у судових справах, терпляче вишукуючи «обмовки» про повноцінне «нормальне» життя: такий вже стан джерел.

Авторське самовизначення Ігоря Сердюка – це «нова історія», культурно-історична антропологія. Можна також зауважити, що організуючим стрижнем книги І.Сердюка є дискурс соціальної історії. Це потужне системне дослідження має претензію на вичерпну повноту. Зрозуміло, що такого роду дослідницька програма не може обмежитися застосуванням лише одного якогось методу. Автор з усією серйозністю застосовує різноманітні дослідницькі інструменти: математичну статистику, мікроісторичний аналіз, елементи психоаналізу, безліч аналітичних аналогій в межах цілої Європи, і також (що особливо важливо в даному випадку)

---

¹ Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2018. 456 с.

² Там само. С.350.

техніку історії повсякденності. Присутність останньої засвідчена перш за все фактичними діями автора, але також і наявністю формальних маркерів у вигляді характерних зворотів у поіменуванні підрозділів книги, як то «повсякденні практики», «дитячий простір», «іншування своїх», «уявлення і практики».

Джерельна база дослідження І.Сердюка складається переважно з текстів, які здатні щедро постачати матеріал для історії повсякденності. Це щоденники гетьманської старшини та «автобіографічні твори «місцевого» походження», приватне листування, судові справи.

Автор зазначає: «У дослідженнях життя простолюду ранньомодерної України історик часто мусить іти за джерелами, що занадто налаштовує на увагу саме до казусних випадків»³. Судові справи – матеріал похмурий. І неминуче їх похмура тінь падає на всю оповідь історика. Але воно того варте: «Судові справи містять цінні обмовки та подробиці, котрі інколи не стосуються самого казусу, а відображають елементи повсякдення, емоційну сферу, матеріальну культуру». Автор від початку зауважує, що «окремі судові справи мають істотний потенціал для антропологічного прочитання»⁴.

У Ігоря Сердюка історія повсякденності є ніби «служанкою» «соціальної історії», тут вона не має цілісної і відокремленої локалізації. Проте вона виразно присутня – поруч з іншими дослідницькими технологіями. Вона розчинилася по всьому тексту. У книзі згадані сотні імен, намальовано десятки ситуацій, розібрано низку казусів. Тут на кожному кроці – та чи інша життєва «історія» – пастуха, наймички, вдови, впливового і успішного кума, сімейного подружжя, священицького клану. Тут прописана низка «біографій» наймитів, учнів-ремісників, школярів, бездітних сімей, глав сімейств. Героями книги виступають старшини, міщани, духовенство, жебраки, розкольники.

---

³ Там само. С.191.

⁴ Там само. С.38–39.

Наприклад, шукаючи ґрунт для визначення межі між дитинством і повноліттям у практиках XVIII ст., Ігор Сердюк подає «історію» раннього шлюбу доньки ніжинського полковника Василя Кулаковського Євдокії. Обставини її життя наводять автора на думку про шекспірівський драматизм приватних долі в українській Гетьманщині: «Джульєтту Капулетті та Євдокію Кулаковську розділяли два століття, вони належали до різних культурних просторів, а їхні історії демонструють зміну суспільного ставлення до досягнення шлюбного віку за непорушності його формально дозволеної мінімальної межі»⁵.

Важка історія сімейства із села Селище Мринської сотні Київського полку починається просто-таки епічним вступом: «Драма сталася 31 грудня...»⁶.

А «мікроісторичний аналіз справи Романа Краснощоченка» займає 14 сторінок книги (с.374–387).

І.Сердюк педантично відстежує життєві практики досліджуваної доби: віддавання немовлят «мамкам»-годувальницям; контрацепція (вірніше, її фактична відсутність); подолання безплідності (включаючи чаклування); пологова інфраструктура; хрещення і довкола нього (хрещені батьки, інститут кумівства); «стратегії вибору імені» (кожен восьмий мешканець Полтави був Іваном, кожна восьма полтавчанка була Марією); поховальний ритуал; сповивання, одяг; простір дитинства (хата, піч, лава, піл, колиска, іграшки), «ігрові практики»; шукання долі поза батьківським домом.

Маса шокуючих, екстравагантних, унікальних, неймовірних випадків подана у книзі: народження потвор і дітей з вадами, нещасні випадки з дітьми, інфантицид, випадки відмови ховати померлих, обряд приковування прямисінько в церкві вбивці до мертвого тіла вбитого, побутові побої і крадіжки, підпали. Такого роду деталізація може здатися надмірною і

---

⁵ Там само. С.71.

⁶ Там само. С.275.

зайвою. Але вона має глибокий сенс: це ліки від спрощеного погляду на історичну дійсність.

На прикладі книги І.Сердюка можна простежити таку особливість історії повсякденності, як певна непередбачуваність пізнавальної дії історика. Так, у розділі «Дитина перед лицем смерті» автору за логікою нарратива доводиться щільно описувати деталі поховальної обрядовості: церковні норми, практики конкретних дійових осіб, місце поховання, грошові витрати, форсмажорні обставини. Але при цьому автор супроводжує опис такими коментарями і зауваженнями, що часом здається, що головними героями розділу стають священнослужителі. Тема дитячої смертності переростає в іншу тему: про рівень «профпридатності» церковних служителів, іронію долі, межування високого з банальним. Деталі священницького побуту утворюють екзотичний коловорот, де земне і священне химерно переплелось (відспівування померлого поруч із заготівлею сіна чи рубанням дров, церковний обов'язок із грошовою платою). Отже, фактичний результат (доля священика) конкурує з задекларованим сюжетом (ставлення суспільства до дитини). І висновок: «Дисциплінування церкви на теренах Гетьманщини відбувалося повільно й складно...»⁷. Автор підсумовує цей феномен сучасного історієписання таким чином: «У цьому виданні йдеться більше про дорослих, аніж про дітей»⁸.

Зібравши різноманітну інформацію, І.Сердюк виступає проти попередніх історіографічних практик, які грішили односторонністю, перебільшеннями і прямолінійністю в оцінках українського ранньомодерного суспільства. Він вказує на «...слабкі місця логічних конструкцій, побудованих на широких демографічних узагальненнях чи релігійних приписах, зорієнтованих на загаль»⁹. Серед них:

---

⁷ Там само. С.237.

⁸ Там само. С.388.

⁹ Там само. С.260.

1. Фантастичні уявлення про багатодітність у XVIII ст., стереотипне уявлення про фаталістичну «черствість» батьків і мало не байдужість з приводу смерті дітей.

2. Міф про неймовірні розміри сім'ї: «Типова родина в Гетьманщині, крім матері і батька, складалася з 2–3 дітей віком до 14 років, а не 5–10, як нам підказують стереотипи й етнографічні розвідки»¹⁰.

3. Анахронізм у змальовуванні тодішньої системи виховання: «Слово «педагогіка»... щодо реалій Гетьманщини є аж занадто штучним»¹¹.

4. Ідилічні уявлення про характер міжлюдських стосунків: «Усупереч реляціям численних дисертацій з історії педагогіки джерела свідчать про узвичаєність «виховання палицею»... Слід пам'ятати, що фізичне насилля у традиційному суспільстві відіграло важливу роль у вибудовуванні та підтриманні ієрархічних структур»¹².

Через копіткий аналіз нескінченного числа ситуацій, пов'язаних з виробничою діяльністю, працею, наймитством тощо, автор виходить на вагомі висновки, які характеризують ранньомодерне українське суспільство: «суспільство Гетьманщини було дуже молодим»; «діти простолюду не занадто прив'язувалися до майна і родини...»; «помітна частка дітей у Гетьманщині дорослішала та працювала поза родиною»; «перебування у чужих сім'ях – звична річ»; «людина того часу навряд чи думала, що живе за жорстокими законами»¹³.

---

¹⁰ Там само. С.389.

¹¹ Там само. С.298.

¹² Там само. С.331.

¹³ Там само. С.78, 306, 371, 387.